

Corectitudinea gramaticală și ortografică a epigramelor

De Dr. Elis RÂPEANU

Pentru prima dată în literatura de specialitate, ne vom referi la un aspect care ar necesita un studiu separat: *corectitudinea gramaticală și ortografică a epigramelor*. Pentru că, dacă *vocabularul* conferă mai multă libertate în alegerea cuvintelor din toate subsistemele limbii (dialectal, arhaic, familiar, argotic, tehnic), cu condiția să fie înțelese de toată lumea, *gramatica* și *ortografia* sunt patronate de reguli care trebuie respectate. Cu altă ocazie am semnalat, printre altele, lipsa lui PE în fața relativului CARE, la acuzativ, caracteristică exprimării neîngrijite (*a se compara problema PE care am pus-o cu problema care am pus-o*), atât de deranjantul *ca și*, specific vorbirii ardelenilor și care, simțit ca o noutate, e preluat de tot mai mulți, motivând evitarea cacofoniei, dar s-a extins și în cazul exprimării categoriei de persoane sau obiecte (*ca și profesor, iute ca și piperul* etc.), atât de răspânditul pleonasm, care-l copiază, parcă, pe *dar însă: dar, totuși; dar, în schimb; dar, cu toate acestea*, combinând *adversativul* cu *concesivul*, care, din punct de vedere logic, se suprapun [adversativ – care exprimă o opoziție; concesiv – care indică o opoziție, o restrictive (Le Petit ROBERT)]. Iată un exemplu cu *dar, în schimb*:

După căsătorie

Mai târziu mi-am dat eu seama
Că nevasta mă dă gata:
Nu gătește ea ca mama,
Dar, în schimb, ea bea ca tata!

Alt pleonasm inadmisibil este *decât numai* sau *decât doar*, sau agramatismul *cu-n* în loc de *c-un* (c-un leu) etc.

Alt aspect care merită semnalat este inadvertența – ca să-i spunem așa – dintre *toți* și *cu toții*. Expresia corectă, care exprimă un grup, un colectiv implicat direct în acțiunea verbului este *cu toții*: Au plecat *cu toții* (adică toți împreună). *Cu toți* are altă distribuție în text: *nu au plecat cu toții împreună, ci împreună cu toți ceilalți*. Iată o epigramă în care *cu toți* se folosește corect:

Prietenia îngâmfatului

Amic cu toți ar vrea să pară,
Dar, dând tribut prieteniei,
Rezistă doar acel ce-i ară
Terenul rodnic al trufiei.

(Dumitru Munteanu)

E adevărat că există unele epigrame valoroase, în care expresia **cu toți** (2 silabe sau cu rima potrivită la *poți, scoți, socoți* etc. sau la *hoți, soți, bigoți* etc. fără articol hotărât) în loc de **cu toții** (3 silabe și rimă în *-oții*), dar acestea sunt excepții rarissime, la epigramiști excepționali. Pentru descrețirea frunților, după atâta teorie, dăm exemplul următor:

De iubești atâta omul
Și de dragu-i nu mai poți,
Nu mai zgândări atomul
C-o CERNOBĂL-im cu toți

(Al. Clenciu)

În interiorul versului, *cu toții* (3 silabe) își poate salva tot conținutul sonor și semantic printr-un ligament sintactic (*Să luăm cu toții-aminte*), un *-i* fiind preluat de cuvântul următor. Se mai poate recurge, de asemenea, la expresia *mai toți*, care e mai corectă decât *cu toți* pentru *cu toții*.

Vârsta și naivitatea,
Știm cu toți', ne joacă feste...(Aurel Cehan)

[știm mai toți, ne joacă feste...]

În limba literară contemporană, conjunctiva *ca să*, pentru simplul *să*, deranjează, chiar dacă aduce în vers o silabă în plus, necesară uneori ca aerul de respirat. E o conjuncție care exprimă *scopul* și nici în cazul acesta nu se mai folosește mereu: S-a dus (ca) **să** cumpere pâine... dar, **ca să** cumpere pâine, a trebuit să meargă în centru. În română, spre deosebire de alte limbi romanice, anumite verbe cer subconjunctivul, nu infinitivul: *vreau să*, *pot să*, *îmi vine să*, *îmi place să* etc. Or, în cazul unor asemenea verbe, fiind vorba de aceeași persoană, folosirea lui **ca să** este redundantă, neconformă cu aspectul standard al limbii, care se debarasează de ceea ce e în plus față de necesar. Iată câteva exemple:

Când nu putu **ca să** se culce
C-o angajată blondă, dulce...

Vrea **ca să** transpună toate
Visele-n realitate...

Ți-ar plăcea **ca să** constatați
Că sunt doar sunt doar împărăștiați...

(*Antologia epigramei românești*, 2007, p. 148)

Prin ligamentele sintactice, un cuvânt *se leagă* de cuvântul următor, pronunțându-se legat. În felul acesta, se elimină o silabă, reglând măsura și accentul versului. Dar nu totdeauna se poate aplica acest procedeu: *i-a zis soaței-n dormitor*.

În cazul lui **-i**, ligamentul cu vocala initială a cuvântului următor (și nu cu orice vocală, vizată, ci mai ales cu **a-** și „înghițirea” lui **î** din **în-** și **îm-**), este acceptată numai de *i* plenison, indiferent de grafia lui – cu un *i* (*Capri, și, noștri, miniștri etc.*) sau cu doi *i* (*soții, muncitorii, artiștii, oamenii*) sau cu *trei i* unde, de fapt, *ultimii doi i* realizează pluralul și articularea: *copil-copiii, chefliu-cheflii, fiu-fiii, viu-viii, geamgiu-geamgiii: și-ntre noi, ai nostri-aleargă, trei ministri-ntreabă, epigramiștii-observă, țărani-arau* (observați cum succesiunea ritmului favorizează ligamentul – ca dovadă, verbul la prezent *ară* nu acceptă legătura: *țărani ară*), *copiii-ntreabă, viii-ntre vii și morții-ntre morți etc. Poezii, generații, copii, vii, cheflii, soții, fii etc.* nu acceptă ligament sintactice, pentru că **i-ul** final este un *semi i* (*i* vocalic sau consonantic); același lucru se întâmplă și cu forme precum *soaței, căței etc.*

Iată un exemplu de ligament care nu se poate realiza:

Mărțișorul

E simbol al primăverii,
Bucurii-n întregul neam,
Semn că înflori-vor merii
Pentru Eva și Adam.

Altceva ar fi fost dacă, în loc de *bucurii* (1 ½ *i*), figura un cuvânt ca *mugurii-n...* (1 *i* plenison).

Se înțelege că nici cuvintele terminate în consoană muiată (muiată de acel **-i** consonantic) nu admit ligamente sintactice: *pași, studenți, maci, deci, cărți, iezi, flori etc.* Numai adaosul celui de al doilea *i* (ca articol hotărât, la masculin, ca marcă de genitiv singular, la feminin) realizează din **-ii** un *i* plenison:

studenții (au intrat studenții-n sală, dar au intrat trei studenți în sală);

cărții (titlul cărții-albastre, dar trei cărți albastre);

merii (merii-n floare, dar trei meri în floare);

iezi (iezi-și strigă mamele, dar trei iezi își strigă mamele);

mieii (mieii-aleargă, dar trei miei aleargă);

pașii (pașii-alăturați, dar trei pași alăturați);

florii (culoarea florii-mbobocite, dar trei flori în glastră);

Subiectul e departe de a fi epuizat. Rezolvarea se bazează, cel mai mult, pe simțul limbii române, pe care-l are orice vorbitor nativ. De exemplu, în acest vers, ligamentul este nefiresc:

*Dar diferența-i colosală
Dintre-un pom și un copac*

Este necesar un cuvânt în plus despre *semnele ortografice* folosite în epigramă, care se supun regulilor generale ale scrierii în limba română, adaptate specificului catrenului cu virtuți epigramatice.

Se știe că e preferabil ca ideea epigramei să curgă de la început până la sfârșit, fără întreruperi marcate de întrebări, dialog sau punct.

Marea ne-o promit, cu sare,
Dar ascund ca au în minte;
Câte fac? Eu nu-s în stare;
[Ce fac însă nu-s în stare]
A vă spune...n-am cuvinte.

Semnele de punctuație, admise de logica și strategia epigramei, sunt, în general, cele specifice scrierii românești, dar amplasate în mod judicios: ea respinge total *parantezele*, *linia de dialog* și *punctul în interiorul catrenului*.

VIRGULA se pune acolo unde e nevoie, fără să se abuzeze, despărțind, uneori, subiectul de predicat sau explicația determinativă (imperios necesară) de elemental determinat. Când sensul comunicării e clar și fără virgule, ea nu e necesară în mod obligatoriu. *L-am întâlnit pe stradă și nu m-a salutat.*

Vocativele se pun între virgule.

PUNCTUL se pune numai la sfârșitul catrenului, când se încheie demonstrația epigramatică. Nici un vers nu duce ideea până la capăt, ea curge spre final fără întrerupere și punctul ar stopa această curgere spre surpriza finală.

Demult, pe când eram de măritat,
Flăcăii să mă fure-au încercat.

Or, aici nu se termină demonstrația epigramatică, cititorul așteaptă completarea, astfel n-ar prezenta nici un interes că „flăcăii să mă fure-au încercat”; semnul ortografic cel mai nimerit este *punct și virgule [;]* sau, cel puțin *virgule [,]* pentru că urmează „dezlegarea”, întorsătura la ideea cu *furtul*:

Ba, chiar și azi, în piață-un gospodar
A vrut iar să mă fure...la cântar.(64)

Ce rost are punctul după versul doi din următorul catren:

Răsplată
A fost de preot binecuvântat
Când și-a pornit afacerea cinstit.
Acum e-n pușcărie c-a furat
Icoanele ce l-au blagoslovit.

Or, primele două versuri *nu încheie* ideea, ci o *deschid*, e un preambul, cititorul așteaptă o continuare a comunicării, de aceea nimerite sunt *punctul și virgula* care anunță că mesajul nu s-a terminat:

A fost de preot binecuvântat
Când și-a pornit afacerea cinstit;

În concluzie, punctul se pune la sfârșitul epigramei. În corpul catrenului, în locul lui se folosesc *punctul și virgula [;]* care marchează faptul că mesajul nu s-a încheiat, mai urmează o explicație, un adaos la preambul.

LINIA DE DIALOG (ca și *GHILIMELELE*) e neavenită în epigramă. Dialogul (conversație între, cel puțin, doi interlocutori) presupune două linii de dialog. Acestea se întâlnesc în „nefericitele” epigrame

care versifică bancuri, anecdote. Or, într-o adevărată epigramă, ideea curge fără întreruperea presupusă de intervenția fiecărui interlocutor. Unii autori pun linie de dialog din exces de zel, sau ghilimele. „Linia de dialog (-) marchează începutul vorbirii fiecărei persoane care ia parte la o convorbire” (*Gramatica Academiei*). Cum nu este o situație în care să intervină în „conversație”, „fiecare” dintre două sau mai multe personae participante la acest act verbal sau scris, ci se redau cuvintele unui personaj vizat (care, de cele mai multe ori, declanșează poanta), semnele *două puncte* [:] sunt suficiente.

„DOUĂ PUNCTE se pun în urma verbului sau a prepoziției care anunță o vorbire direct” (*Gramatica Academiei*). Situațiile cele mai frecvente când se folosesc acestea, *fără să necesite linie de dialog*, sunt cele în care intervin verbele *declarandi et dicendi* (sau se presupun, se sugerează), precum și un verb echivalent cu acesta: *a declara, a zice, a răspunde, a spune, a spunde, a spune, a întreba, a repeta, a zâmbi, a observa, a întoarce vorba, a sugera, iată* etc.

Ceea ce urmează după două puncte presupune, în subsidiar, un **că** sau un **să** al subordonatei complete directe.

Pensionarii și cheltuielile de întreținere

Făcând cu cinstea casă bună,
Doar un cuvânt le-a adresat:
Mai amânați-mă o lună
Și vă rămân...îndatorat.

Cuvintele pensionarului sunt introduce de verbul *a adresa*, urmat de două puncte. Comunicarea e clară, nu e nevoie de linie de dialog, pe care, de altfel, nici autorul nu a pus-o.

Nici în catrenul următor, lipsa liniei de dialog nu dăunează cu nimic receptării mesajului:

Pe faleză, la agapă,
Zise unul înspre ziuă:
Doamne, cât amar de apă...
Bună de bătut în piuă. (**Vasile Larco**)

Pentru a scoate în evidență un cuvânt, o expresie, ca să nu se încarce textul cu ghilimele, se poate folosi sublinierea (la mașina de scris) sau litere italice ori îngroșate (la calculator).

PUNCTE, PUNCTE sau punctele de suspensie (...) redau întreruperea, pentru o clipă, cu scopul de a-l face atent pe cititor asupra celor ce urmează sau pentru a spune ceva la care acesta nu se așteaptă, adică „fii atent, urmează surpriza, poanta”. Ele se pun, de regulă, după versul trei sau în versul ultim, înainte de poantă, nu la început de vers. Deși poanta creează surpriza și mai mare când vine neanunțată, deci fără *puncte, puncte*. Se constată că, de un timp, se face exces de puncte, puncte.

APOSTROFUL e un semn de punctuație special, care marchează *eliziunea* (eliminarea) unei *vocale/consoane* de la începutul, de la sfârșitul sau din interiorul unui cuvânt, ori *apocopa* (căderea unei/unor silabe din interiorul unui cuvânt). *Nu se poate confunda și nici combina* cu liniuța de unire care leagă, în lanțul sintactic, două cuvinte, chiar dacă la primul dintre ele dispare o vocală: *dup-o oră, făr-a spune*.

Câteva exemple de asemenea „căderi accidentale” care, uneori, reglează rima sau măsura și ritmul versului:

- *altădat', odat', da' [dar], dom', lu', domnu', scoal', 'nainte* etc.
- *al'fel, cân'va, înșir'te*
- *dom'le, las' pe mine, sal'tare, taică, poa' să, pân' să, tre' să*

A se compara:

<i>înșir'te mărgărite</i>	- <i>înșiră-te mărgărite</i>
<i>scoal'te</i>	- <i>scoală-te</i>
<i>mam'mare</i>	- <i>mama mare</i>

*sor'ta**-soră-ta*

Când se produce căderea vocalei finale a unui cuvânt legat de alt cuvânt care începe cu o vocală cu care se produce liziunea, se folosește *cratima* (liniuța de unire): *D-ale carnavalului* [*D'ale carnavalului*, ca pe vremea lui Caragiale, e un *moft*, un procedeu de a atrage atenția, păstrând ortografia de pe vremea aceea], *făr-a spune un cuvânt, spal-o, pân-aici, dup-un sfert de oră* etc. În nici un caz nu se pot folosi ambele semne – și *apostrof*, și *cratima* – în același loc: **nu**: *înșir'-te* sau *scoal'-te*.

PARANTEZELE nu-și au locul în epigramă. Ele „se folosesc pentru a închide un adaos, un accesoriu, o explicație în plus” (*Gramatica Academiei*), deci „fragmente” nu imperios necesare la înțelegerea mesajului, acestea constituie un surplus de care textul se poate lipsi. Or, în economia epigramei, nu te poți lipsi de nimic. Există și cazuri în care, incorect, chiar poanta, adică elementul *sine qua non* al epigramei, e pus între paranteze:

Salvare

De-acuma nu mai e surpriză:
Pe baza unui legământ,
Ne scoate FMI din criză
(Ca să ne bage în pământ).

Acest **ca să** introduce propoziția finală (de scop: cum, de ce ne scoate FMI din criză? **Ca să ne bage în pământ!**). Deci, această „rezolvare” n-avea ce să caute între paranteze, ea trebuia să curgă firesc, fără nici un semn ortografic, în afară de punctul final. Ba, uneori, se pune și virgula înainte de paranteză, virgule anunțând, de fapt, că fraza nu e fraza nu e încheiată:

Legea e lege

Îmi confirmă și colegii,
Țară ca a noastră nu-i,
Toți suntem sub semnul legii,
(Fiecare-n legea lui!)
[Îmi confirmă și colegii –
Țară ca a noastră nu-i:
Toți suntem sub semnul legii...
Fiecare-n legea lui!]

În catren, când se simte nevoia unei idei care adaugă un *plus necesar* (*spiritual*) ideii, deci un *plus* adăugat cu schepsis, nu ca umplutură, acesta se poate încadra între *linii de pauză* (sau „paranteze orizontale”). Grafic, acestea sunt mai mărișoare decât liniuța de unire (*cratima*), fiind egale cu linia de dialog și cu linia care desparte cuvântul la sfârșit de rând. În cazul în care un vers întreg e marcat de linii de pauză, prima linie se pune la sfârșitul versului anterior, cealaltă (care, de multe ori, nici nu mai e necesară) după versul respectiv.

Iată un exemplu în care „parantezele orizontale” introduc chiar o *umplutură* (inutilă ideii din catren) și, în plus, sunt plasate nelalocul lor și, mai mult decât atât, înainte de prima linie de pauză, apare o virgulă (?):

Politicieni de viață lungă

Aleșii Domnului Divin,
-De s-ar putea și-ar fi-n bon ton-
La anii câți li se cuvin
I-ar cere și comision!

Normal, semnele s-ar pune astfel:

Aleșii Domnului Divin -
De s-ar putea și-ar fi-n bon ton-
La anii câți li se cuvin
I-ar cere și comision!

(Deși epigrama nu este dintre cele mai reușite ale autorului, am folosit-o ca (Deși epigrama nu este dintre cele mai reușite ale autorului, am folosit-o ca demonstrație, așa cum a apărut ea într-o revistă).

În următorul exemplu, chiar poanta e pusă, în contra logicii, între paranteze, deși, după versul trei, există acele puncte de suspensie care incită, anunță că mai urmează surpriza necesară și nu un plus, un accesoriu la versul trei:

Farsă la serviciu

Azi șeful n-a făcut gargară,
Lungind ședința de sinteze,
Dar a urlat precum o fiară...
(Așa-i când stai pe pioneze!)

Lăsând la o parte că *sinteze* e de serviciu pentru rimă la *pioneze*, repetăm că nici aici și nici în alte epigrame, parantezele nu au nici o motivație.

Alt exemplu în care parantezele nu au nici o justificare:

Cum mai nou stau prost cu banu'
(Și, de l-am avut, s-a dus)
Dacă-n juriu ești la anu'
Vreau și eu un punct în plus!
[Cum mai nou stau prost cu banu' –
Și de l-am avut, s-a dus -]

Este evident pentru oricine parcurge epigrama românească faptul că acele creații antologice, foarte bune și bune sunt clare, curate, fără complicații de semne de punctuație care să încarce inutil și, uneori, illogic, catrenul.